

વેણીનાં ફુલ

૨૫૦૫૨

અવેરચક મેઘાણી

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય .

[ગજરાતી કાર્પોરાલિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક. ૧૫૦૫૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ બેશ્વરિ કૂલ

વિગમ ૬- : ૪

શ્રી. ભાનુમતી સમાવેશ માળા : ૧ :

વેણીનાં ફુલ

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ડૉપીરાઈટ-સંગ્રહ ૧૯૮૦-૮૧

૧૯૮૦-૮૧

મકારાકો

ભાવનગર મહિલા વિદ્યાલય તરફથી
સો. વિનોદિની ર. યાજ્ઞિક
શ્રી. બળવંતરાય ગો. મહેતા

મંત્રીઓ,

ભાવનગર સ્ત્રી કેળવણી મંડળ
ભાવનગર

પહેલી આવૃત્તિ : પ્રત ૧૦૦૦ : એપ્રિલ ૧૯૨૮
બીજી આવૃત્તિ : પ્રત ૨૦૦૦ : ઓગસ્ટ ૧૯૨૮
ત્રીજી આવૃત્તિ : પ્રત ૨૦૦૦ : જાન્યુઆરી ૧૯૩૦

મૂલ્ય : ચાર આના

મુદ્રક

અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ,
સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય : રાણપુર

મારા મીઠા ગૃહ-સંસારનો આ ફાલ
શ્રી ભાવનગર મહિલા વિદ્યાલયની
વિદ્યાર્થિની બહેનોને
અર્પણ

ભેટ

ખહેત

ને

તરફથી

: ત્રીજી આવૃત્તિ :

બહીતાં બહીતાં આ વગડાનાં ફુલ પ્રસિદ્ધિમાં મૂક્યાં; પણ હવે એ બહીક ટળી જાય છે. બાલશિક્ષણ-કારોએ અને નાનાં મોટાં બહેનભાઈઓએ ચોક્કસપણે આ ગીતો પોતાનાં કરી લીધાં છે. બાલસાહિત્યમાં રહેજે રહેજે આટલા ઉપયોગી બની જવાયું એ મારા જીવન-સુખની વસ્તુ છે. સહુ પ્રેમીજનોનો ઋણી છું.

રાણપુર
ઉત્તરાયન : ૧૯૮૬

}

લેખક

: બીજી આવૃત્તિ :

બહેનો,

ભાઈની પહેલી જોઈ તો તમે જલ્દી ખુટાડી નાખી. વગડાનાં પુત્રો વડે પણ તમારા અંજોડા શણગારવા તમને ગમ્યા ખરા. તમારો શુભ કેમ ભૂલાય ! તમે મારામાં નવી હોંશ મૂકી દીધી છે. હું તમારે સાદુ નવા કુંગરામાં ભસું છું. નવાં કુત્રો વીણું છું.

અધિકમાસ
પૂર્ણિમા
૧૯૮૪

}

તમારો આશીર્વાદ
અંબુ

પ્રકાશકોનું નિવેદન

બાલકો, કુમારો, યુવકો ઇત્યાદિ માટે ખાસ સાહિત્ય પ્રગટ કરાવવાનો આજે યુગ બેઠો છે. અમને એ અમારા મહિલા વિદ્યાલયને અંગે ન્હાની મોટી સહુ બહેનો માટેનું ઉચિત સાહિત્ય કાઢવાનો ધર્મ લાગ્યો. અલ્પ આરંભ કરવા માટે એક રનેહી ભાઈ મનસુખલાલ પ્રેમજી પારેખ તરફથી રૂ. ૫૦૦ પાણી મળી ગયા. એમની ઇચ્છા પ્રમાણે અમે આ માલાનું નામ “ શ્રી ભાનુમતી પ્રકાશન માલા ” રાખ્યું છે.

માલાના પ્રથમ પુષ્પ તરીકે આ ‘ વેણીનાં ફુલ ’ ધરતાં હર્ષ થાય છે. આ પુસ્તકના કર્તાની મહિલા વિદ્યાલય પ્રતિની મમતા તો જાણીતી છે કન્યાઓના માગણીથી અગાઉ એમણે “ બલિદાન ” નાટક લખી આપેલું ને તે કન્યાઓએ હોંશી હોંશી બજાવેલું. એમની પાસે લોકગીતો ગવરાવીને પણ એમનો ભંડાર કન્યાઓએ ખૂટવાડ્યો એ ખૂટમાંથી જ આ સ્વતંત્ર નવાં કન્યા-ગીતોની સરણી ઉછળી. બલે આવી એ ખૂટ !

કન્યાઓએ, મોટી મહિલા-બહેનોએ ને અમે સહુએ આ ગીતોમાં ઉંડો રસ લીધો છે. કન્યા-શિક્ષણમાં આવી

કૃતિની ઉપયોગીતા મોટી છે. કન્યા-સાહિત્યની તૃટ ભોગવતા યુગમાં આવો પ્રયાસ, પ્રયાસ તરીકે પણ આદરણીય છે.

પરંતુ અમે તો આ ગીતો પરત્વે જાતિ-ભેદ પણ પાડવા નથી માગતા. પુરુષ-દ્વેદ્યને પણ એ નિર્મલ રસ આપે છે. શિક્ષણના સર્વ ગ્રેમીઓ પ્રતિ વિનંતિ છે કે શિક્ષણ-સંસ્થાઓમાં આ ગીતોનું સ્થાન નક્કી કરે.

મહિલા વિદ્યાલય
ભાવનગર
ચૈત્રી પૂર્ણિમા
૧૯૮૪

સૌ. વિનોદિની ર. યાજ્ઞિક
અલવંતરામ ગોપાળજી મહેતા
મંત્રીઓ. ભાવ. સી કે. મં.

સાંકળિયું

ગીત વિષય

પાનું

પ્રવેશક

૧ વેણીનાં ડુલ	૧
૨ બાલૂડી બહેન	૪
૩ બોલે મોરલો	૬
૪ પારેવાં લ્યો [પ્રથમ બે પંક્તિઓ લોકગીતની છે.]	૮
૫ નીંદરભરી [પહેલી એક પંક્તિ લોકગીતની]	૧૦
૬ વીરડો [ગવાનું નથી, તાલમાં બોલાય છે]	૧૧
૭ ચલ ગાગર [પહેલી બે પંક્તિ લોકગીતની]	૧૫
૮ લાલ લાલ જોગી [પહેલી બે પંક્તિ લોકગીતની]	૧૬
૯ દાદાજીના દેશમાં	૧૭
૧૦ વાદળમાં વસનાર	૧૯

[રવિબાબુના 'શિશુ' નામક સંગ્રહ

માહેલા 'માતૃવત્સલ' કાવ્યનાં અનુવાદ]

૧૧ સાગરમાં વસનાર	[ઉપર મુજબ] ૨૧
૧૨-૧૩ ગામડાંના વિસામા	૨૨-૨૪
૧૪ સરજ! ધીમા તપો	૨૭
૧૫ દરિયો	૨૮
૧૬ કાળુંડો રંગ	૩૦
૧૭ લીલો રંગ	૩૨
૧૮ પીળો રંગ	૩૩

૧૯ રાતો રંગ	૫
૨૦ દરિયાની માછલી [પ્રથમ કક્ષી લોકગીતની]	૩૭
૨૧ આલના દીવડા	૩૯
૨૨ આલનાં મોતી	૪૨
૨૩ આલનાં ઝુલો	૪૪
૨૪ આલના ચંદરવા	૪૬
૨૫ ઉભાં રો' રંગવાદળી	૪૯
૨૬ ચારણ કન્યા	૫૧
૨૭ વીંઝણો	૫૭
૨૮ માલા-ગુંથણ [‘શાહજહાં’માંથી અનુવાદિત]	૫૯
૨૯ વસંતની વનદેવી	૬૦
૩૦ કાંઠે રમનારાં	૬૩
[• રવિબાણના ‘શિશુ’માંથી અનુવાદ]	
૩૧ બહેન હિન્દવાણી	૬૬
૩૨ તલવારનો વારસદાર	૭૧
બાણવા જેવા શબ્દોનો કોપ	૭૪

• પહેલી આવૃત્તિમાં સરત ચૂકથી આ ઉલ્લેખ રહી
નયેલો.

મળીવાનાં ઠેકાણાં

મુબાઇ : આર. આર. શેઠ એન્ડ કું.

મિન્સેસ રટ્રીટ

અમદાવાદ : એસ. જે. શાહ માદલપુર

ભાવનગર : શ્રી. મહિલા વિદ્યાલય.

પ્રવેશક

લોકસાહિત્ય એટલે ંહેલીયાણુ નદી સરખું પ્રવાહી સાહિત્ય. એ વહેતું રહે તેટલા પ્રમાણમાં જ એની નિર્મળતા : એ થંભી જાય ત્યારે નદી મટીને ખાડો બને, ખાડાનું ય ખાખોચીયું બને, ગંધાય ને પછી સૂકાઈ જાય.

અને લોકસાહિત્યનું સૂકાણું એટલે શું ? પ્રબળ આંતર્જન પરની એક મોટી વિપત્તિ. લોકોનાં ખેતરમાં અનાવૃષ્ટિ હોય તો તો હવે મોંઘે ભાવે થે પંજળના ઘઉં અને માળવાનો ખાજરો ઉતારી શકાય છે, પણ પ્રબળ પ્રાણુ પર રસ-સાહિત્યની અનાવૃષ્ટિ આવતાં, એ પ્રાણુની કુધા શમે તેવું કોઈ સાહિત્ય આજે રેલમાડીમાં ભરીને પંજળ કે માળવેથી નહિ લાવી શકાય.

એ આપત્તિ આજે લોકોનાં જીવન પર ઉતરી ચૂકી છે. જ્યાં ગીતો ભજનોની ને કથા વાર્તાની નિત્ય નવેલી એલીઓ ખસતી ત્યાં આજે નવી એક પંક્તિ પણ રચાવી દોહલી થઈ પડી છે. લોકોના કંઈ ઉપર આપોઆપ ચડી ખસે એવું કાવ્ય કેવળ લોક-કાવ્ય કહ્યાથી થોડું લોક-કાવ્ય થઈ જવાનું હતું ? પાણીને ફેધ કહી પીધે કંઈ અમીના ઓડકાર થોડા આવે છે ?

મનનો પ્રાણ બચેયાની દશા ભોગવી રહ્યો છે. આપણે એ તરફ આંખમીંચામણા કયાં સુધી કરીશું? ન્હાનું લોક-સાહિત્ય મનનાં દિલ ડોલાવે છે, પણ ન્હાના જીવનમાંથી પ્રજાએ જે નવો પલટો લીધો છે, તેને અનુરૂપ એવું નવું સાહિત્ય સરળતા વગર માત્ર ન્હાનાનો મેળ મળના નવા ઉદ્ભવેલા મનોરથો સાથે નથી મળવાનો. ન્હાનું આપણને પ્રેરણા આપે, વાટ દેખાડે, પોતાનું કલેવર આપણને વાપરવા માટે આપે, પણ તેમાં પ્રાણ તો નવો પૂરવો જ નેહએ. એ આપણી ભાષા-દરિદ્રની ફરીઆદને ન્હાની કરાવે; ભાવોની ગોઠવણી, વાક્યોની રચના, રંગોની પૂરાણી વગેરે સભર ભર શીખાવે; પણ નવયુગે આપણને ભેટ દીધેલી સુરમ્ય કહપનાઓ, વિશાલતમ ભાવનાઓ, સંસ્કાર-ભીની ઉર્મિઓ, એ બધું તો આપણે ન્હાના ચિત્રપટમાં પ્રયત્ન કરીને પૂરવું જ રહ્યું.

ન્હાનાં લોક ગીતો, સુભાષિતો ને વાર્તા કથાઓ આપણને જે નવું સૃજવાની શક્તિ ન આપે તો એના બે અર્થ થાય : કાં તો એ ન્હાનામાં કદિ ખરી પ્રાણશક્તિ જ નહોતી, અથવા તો એ ન્હાનાની પ્રેરણા ઝીલવાનું કૌવત આપણી રસિકતામાં રહ્યું જ નથી. પરંતુ એ વાતને તો કવિ ન્હાનાલાલ, બોટાદકર, ત્રિભુવન વગેરેએ ન્હાની પાડી છે. એ બન્ને સંપત્તિઓ આપણી પાસે માન્ય છે. પણ આપણામાં એક માન્યતા પ્રવર્તે છે કે 'poets are born, not made' : જન્મથી જ કાવ્ય-પ્રતિભા લઈ આવનારાઓ જ કવિઓ થઈ શકે છે, કવિઓ કાંઈ અહીં તૈયાર કરી શકાતા નથી. આ સત્ય હશે. પણ જન્મગત પ્રતિભાને એ પ્રગટ થવાનો જે સ્વાભાવિક અવકાશ લોકોને મળતો

જેઘએ તે હવે નથી મળતો. લોકકાવ્ય વિષે તો એટલું જ કહી શકાય કે એના કવિઓ કોઈ અસાધારણ પ્રતિભાનો પુંજ લઈને જ અવતર્યા નહોતા. અથવા તો ભલે એમ કહો કે એ પ્રતિભા જનસામાન્યમાં વેરાએલી જ પડી હોય છે. લોકગીતની રચના વિષેની વિદ્વાનોની માન્યતા એમ કહે છે કે અમુક ઉર્મિને આધીન બનતું આખું લોક-જૂંદ એ કાવ્યની શીઘ્ર રચના સંગઘે મળીને કરી કાઢતું. એની પાસે પ્રવાહી મીઠી ભાષા તો સૈયારી દોલત સમી મોબદૂદ જ હતી. વનવાસી જીવનને સહજ એવો કુદરત માતાનો સહવાસ હતો. સૃષ્ટિના સૌંદર્યમાં વિચરતી કલ્પના હતી. હર્ષવેદનાના ઝંકાર સામે હોંકારો આપે તેવા ઉર્મિતારવાણી દુદય-વીણા હતી, કાવ્યની નૃપા પણ કુદરત-પ્રેરિત હતી. પછી એમાંથી સહજ રીતે કવિતા સરજતી, સર્વસામાન્ય જનતાના જીવન-શ્વનિ ઝીલનારી એ કવિતા હતી, તેથી સડસડાટ કંઠપરંપરા પર પણ ચડી જતી. અસાધારણ પ્રતિભાનો દાવો ત્યાં ટકી શકે તેમ નહોતું. સાદું જીવન તે રીતે સાદી સરલ રીતે કાવ્ય માટે વ્યક્ત થઈ શકતું.

આ પુસ્તિકાના રચનાર પાસે પણ અસાધારણ વા સાધારણ પ્રતિભાનો દાવો નથી. લોકસાહિત્યના નિરંતરના સમાગમે ભાષા આપી, ઉર્મિ આપી, ઉદ્ધમ કરવાની પણ ચિત્ત-વૃત્તિ આપી, એનું આ કેવલ ગયા આર માસમાં જ નીપજ શકેલું પરિણામ મારા અલ્પ નૈવેદ્ય તરીકે રજૂ કરું છું.

•‘દાદાજીના દેશમાં.’ ‘સાગરમાં વસનાર’ ‘વાદળમાં વસનાર’ મળી ત્રણ ગીતો આશરે છ વર્ષ પર રચાએલાં છે

આપણે સહુએ—અથવા ધણુએ—લોકસાહિત્યના અંતરતમ ઝર-
ણની સાથે આપણી ઉર્મિની કોઈ એક નીક જોડી દઈએ તો
રહેજે એ સરવાણી આપણા વાટે વહાવી શકીએ છીએ.
કાંઈ નહિ તો ન્હાનાં ભાઈપહેનોની જીભને ટરવે રમતાં
થઈ જાય તેવાં સુરમ્ય શબ્દમાં જોડકણું તો જોડી શકાય.
તેની પણ આજે ઓછી જરૂર નથી. બાકીને બહુ કાળ
સુધી અજાણે ને અપચ્છા કરાવે તેવાં જોડકણું ગાવાં પડ્યાં
છે. વળી જમાનો એટલા વેગથી આગળ વધે છે કે ગઈ
કાલનું રાંધેલું ધાન આજે ગમતું નથી.

મેં આ રચનામાં કંઈ દષ્ટિ રાખી છે તે કહી દઉં.
વિચારનો ઉદય આ રીતે થયો : બે મુંઝવણો માણસ પડી :

૧ અમૂક લોકગીતો પોતાને રાગે અને ભાવે કરી,
શરૂની એકાદ બે પંક્તિ પૂરતાં અતિ સુંદર હોય છે,
પણ ત્રીજી પંક્તિથી કાં તો ‘દાતણ, નાવણ, ભોજન, પોદણ’
ની અથવા ‘સોનીડા, દોસીડા, સુતારીડા’ની પુનરૂક્તિ જ
મંડાઈ જાય. દાખલા તરીકે :

નીંદર ભરી રે ગુલાલે ભરી

આજ મોરી અખિયાં નીંદર ભરી રે

સામી બનરે વાણીડાનાં હાટ છે

ચુંદડી વોરવા સાંચર્યાં જ—આજ

પ્રથમની બે પંક્તિઓનું શબ્દ-ચિત્ર એટલું સુંદર
દેખાયું, ઠાળ પણ એવો મસ્ત લાગ્યો, કે હાથરહું રચ-
વાની દષ્ટિ ભગી પરિણામે

નીંદર ભરી રે ગુલાલે ભરી

બેનીબાની આંખડી નીંદરભરી રે.

એવી રીતે મારંભ કરી નિદ્રાના કોઇ ‘નીલ સમદર’માં
નાની બહેન યુસાફરીએ ગાતાં હોવાની સુગમ્ય કલ્પના
ગોઠવી શકાઇ. [પાનું ૭ : નીંદરભરી]

૨. કેટલાંક લોકગીતો બાલ-ગીતો બનવા માટે થોડી
ઢાળ ને તાલમાં ગવાતાં હોય, શરૂની બે પંક્તિઓ બાલકોનું
મન હરી લે તેવી હોય, પણ પછી એમાં હીન અભિરૂચી
વાળી પંક્તિઓ આવે: જેમ કે—

પાળે ધુમે પારેવડાં પારેવાં લ્યો,
મઢીએ ધુમે મોર, માના જનમ્યા ! પારેવાં લ્યો,
મેં વીરાજ વારિયા, પારેવાં લ્યો,
ઇ ઢેફલીમાં શું મોયો માના જનમ્યા, પારેવાં લ્યો.
વગેરે વગેરે

આંહી પારેવાંની આખી રમ્ય કલ્પના ધુળ મળી ગઇ.
પરંતુ તેટલા કારણે આપણાથી એ ગીત, એ ઢાળ ને એ
ચિત્રનું મૃત્યુ કેમ થવા દેવાય ? આપણે એને સંસ્કારથી
વિભૂષિત કરીએ. પારેવાં પંખીનું જ એક આલેખન અજમાવીએ:

પાળે ધુમે પારેવડાં પારેવાં લ્યો,
ટોડલે ધુમે મોર માના જનમ્યા ! પારેવાં લ્યો !
પાંચ ઘોળાં પાંચ વાહણી, પારેવાં લ્યો,
આંખડી શતી ચોળ, માના જનમ્યા ! પારેવાં લ્યો !
આંખણુલે પગ પાડતાં પારેવાં લ્યો !
ધૂળમાં ગુંથે દુલ માના જનમ્યા ! પારેવાં લ્યો !

એ રીતે ‘પારેવાં’નું સ્થૂલ જીવન નાનાં બાઈબહેનોને રૂએ તેવું કરવાનો પ્રયત્ન થયો.

૩ એથી સહેજ નૂદી તરેહનું રૂપાન્તર કરવાથી કેટલાંયે આભડછેટીયાં અથવા સૂગ ઉપજવતાં ગીતોનું અમર તત્ત્વ આપણે હાથ કરી શકીએ છીએ. એક મુસલમાની તોરનું ગીત છે :

મૂપ ખડે ને ધરતી તપે છે ભલા !

સૂરજ રાણા ! ધીમા તપોને

મારી મેંદીનો રંગ ઉડી જાય !

એ સરસ ભાવ : પણ પછી તો ‘મીયાં’ અને ‘દાત-જીયાં’ દેખાયાં :

મીયાંકે વાસ્તે દાતજીયાં મગાવો ભલા !

હાં રે એનાં નેનાં અમ્મકે જલપૂર

હાં રે એનાં જોળન જાય ભરપૂર—સૂરજ

આવું ગવાતું ગીત કદાચ આજના યુગમાં ન ગમે. તો પછી આપણે ઢાળ, ભાવ, કલ્પના સહેજ ફેરવી કાઢીએ:

હાં રે મારી મેંદીનો રંગ ઉડી જાય રે

સૂરજ ! ધીમા તપો ધીમા તપો !

હાં રે મારો કંકુનો ચાંદલો ચોળાય રે

સૂરજ ! ધીમા તપો ! ધીમા તપો !

વગેરે કેવળ નૂદી નૂદી વણસતી શણગારસામગ્રીનાં ચિત્રો વસાવી દઈએ. [પાનું રૂઝ: સૂરજ ધીમા તપો !] એટલે શબ્દોની સુઘડ ઠ લીએ પણ મજા આપે, અંદરની કન્યા-હૃદયને સ્પર્શતી એક રનેહની ઉર્મિ પણ ઉડે :

મારા કેમે નવ પંથ પૂરા થાય રે—સૂરજ

જેને શોધું તે દૂર સરી જાય રે—સૂરજ

૪. કેટલાંએક લોકગીતાના ઢાળ ઘણાજ રચિકર અને મર્મગામી હોય છે. પણ ગીત પોતે પહેલેથી છેલ્લે સુધી ગ્રામ્ય સ્નેહનું કંઈક અસમ્ય ચિત્ર ઉભું કરે છે :

સોનાં ઢંઢોળી રૂપા બેઠણું રે

નાગર ઉભા રો રંગ રસિયા !

પાણીડાં ગઈતી તળાવ રે...નાગર

*

*

*

તારો ઘરો તે ગારી તો ચડે રે...નાગર

તું જો મારા ઘરડાની નાર રે...નાગર

ફટય રે ભુંડ ને ફટય પાખીઆ રે...નાગર

તું છો મારો માડીબચો વીર રે...નાગર

આજે આવી સંવનન-છબી પ્રતિ કંટાળો આવે. પણ ઢાળ તો ઉત્કૃષ્ટ ઢાળો માંડેલો એક છે. એ ઢાળમાં દૂર દૂરથી કોઈ 'ઉભા રો' નો કશો મધુર સાદ સંભળાય છે. એટલે આપણે એવું અનુરૂપ ભાવ વાળું કોઈ સ્નેહી યુગલ શોધીએ, કે જેમાં બાલ-માનસ પણ રસ લઈ શકે. એ યુગલ કોણ ! મોરલા ને વાદળી !

લીલા છે મોર કાળી વાદળી રે

એક વાર ઉભાં રો' રંગ વાદળી

વરસ્યા વિણ શાને વહ્યાં જવ રે—એક વાર

એમાં મોરલાનું કંદન આવે, વાદળીનાં વિનવણાં આવે, વાદળની માનવ મુખાકૃતિ કદપતી નવયુગની ભાવના પણ

આવે, વાદળીના ઉદ્ભવ વિષે વજ્ઞાનિક વાસ્તવિકતા પણ આવે. આવે બધું, પણ સાદાં સરલ, લોકલોગ્ય વેળામાં લાવી શકાય તેા જ અર્થ સરે. [પાનું ૪૩: રંગ વાદળી.]

૫ તદન નવા જ ઢાળ: લોકગીતોના ઢાળ એટલા બધા મૌલિક અને બહુરંગી છે કે સતત પ્રીતિથી એનો સમાગમ સેવનાર થોડોક પ્રયત્ન કરીને રહેજે પોતાના અંતરમાં પણ નવા નવા ઢાળો ને નવા તાલો ગુંજતા અનુભવે છે. ‘મારી બાણી બહેન’ ‘સાગરમાં વસનાર’ ગીતોના ઢાળો એ રીતે નવીન છે. એ દૂરીતે આપણે ઢાળોમાં પણ નવીનતા લાવી શકીએ. આપણી મુડી એટલે અંશે વૃદ્ધિ પણ પામે છે.

૬ ચારણી સાહિત્ય પણ લોકસાહિત્ય છે. એના રંગો આપણે નીતારી લેવા જોઈએ. એ સાહિત્યમાં પણ વીર કૌશલ, વગેરે રસોની શાબ્દિક જમાવટ વણસમન્ન્યે પણ આપણને થડકાવી નાખે છે. એનું મુખ્ય અંગ નાદવૈભવ-નાદપ્રભાવ છે. નાનાં ભાઈબહેનોને પણ પણ ક્રુતિ-વૈભવ જ પ્રથમ સ્પર્શે છે. માટે આપણે શું કરવું રહ્યું ? એમ ને એમ તેા ચારણી છંદો નહિ હજમ થાય. એનું શબ્દ-ગુંથણ જટિલ છે. એટલે આપણે એ રચનાની શૈલીને સાદા શબ્દોથી ને સરલ ભાવથી વાપરતા થઈ જઈએ. એ યત્ન મેં ‘ચારણ-કન્યા’ના ગીતમાં કરેલો છે. [પાનું ૪૫]

૭ વિષયોની ચુંટણીમાં પણ મેં આ દૃષ્ટિ રાખેલી છે. પસંદ કરવાં લોક-જીવનનાં જ દ્રશ્યો કે વિષયો, ભાષામાં બન્ને પક્ષનો મેળ કરવો, અને ભાવ-કલ્પના નવનવાં

પૂરવા પ્રયત્ન કરવો. ‘વીરડો’ ‘વીંઝણો’ ‘ગામડાંના વિસામા’ ‘બહેન હિન્દવાણી’ વગેરે એની સાક્ષી પૂરશે. ‘વીંઝણો’ ગીતમાં અસલી રળીઆમણા લોક-વીંઝણા પરથી એનાં સ્વરૂપો નવી દૃષ્ટિએ મેં આકાશ, દરિયા, મોરકળા, આંખે વગેરેમાં કલ્પી લીધેલ છે અને એ જાતની કલ્પનાની અખંડતા જ્ઞાનાં લોકગીતોમાં સામાન્ય રીતે તૂટી મથેલી દેખાય છે તે જાળવીને સાંગોપાંગ ઉતારવાના આપણા નવા પ્રયત્નો જરૂર લોકદૃષ્ટિમાં પણ આદરને પાત્ર થવાના.

આટલું કહ્યા પછી પણ એક વાત હમી રહે છે. કોઈ પણ ગીત રચાયા પછી તૂર્ત જ લોકગીત નથી બની જતું. ખરી રીતે તો એ એની રચનાની શરૂઆત જ સમજવી. એને અનેક લોકો પોતાની રસનાની સરાણુ પર ચડાવી ખાડા ખડિયા કાઢી નાંખે, વારંવાર પોતાના કંઠને રંદો મારી પ્રત્યેક પંક્તિ લીસી કરી કાઢે, અનેક રસિકો એના હર્મિ-પ્રવાહમાં પડીને પોતાના તરફથી પણ અકેક કડી હમેરતા જાય, બંધાએસતા શબ્દો ન હોય તેને ફેરવતા જાય, એમ છેવટે ઘણાં વર્ષો પછી જ એનો અંતિમ ઘાટ નક્કી થાય : એ લોકગીતોની રચનાનો નિયમ છે. સાચું લોકગીત કોઈ એક જ કવિની માલીકીનું નહિ પણ જન-સમસ્તનું ઉત્પન્ન કરેલ ધન છે. આ સંગ્રહનાં ગીતોમાં પણ જો લોકગીતોનું કોઈ ચિરંજીવ તત્ત્વ હશે તો તેનું છેલ્લું સ્વરૂપ કેંક વર્ષો પછી જ નક્કી થશે. અને એ જો લોકગીત જ નહિ હોય તો પુસ્તકમાં જ પડ્યું રહેશે.

અત્યારે તો આ સંગ્રહ પ્રગટ કરવાનો મારો અધિકાર આટલો જ છે : કે ભાવનગર મહિલા વિદ્યાલય, રાજકોટ રાષ્ટ્રીયશાળા, દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થી બવન, અને ભાવનગર

આલ્ફ્રેડે હાઇસ્કુલ, વગેરે સંસ્થાઓનાં શિક્ષકશિક્ષિકાઓ તેમજ વિદ્યાર્થી ભાઈ-બહેનોની સમક્ષ આમાંનાં ગીતો ગાઈ બતાવતાં એ તમામે આ રચનાઓ પર અત્યંત પ્રેમ દર્શાવેલ છે. અને તે પરથી વિશ્વાસ બેઠો છે કે આ 'વેળીનાં ફુલ' વગડાઉ હોવા છતાં પણ અન્ય ધણાં ભાઈ-બહેનોને મનગમતાં થઈ પડશે.

મેં આ ગીતોની ભાષામાં કાઠીઆવાડી શબ્દો વાપરવાની તો સકારણ જ છૂટ લીધી છે. સાહિત્યને પ્રાંતિક બનાવવાનો હેતુ નથી. પણ તેથી ઉલટું જે પ્રાંતિક છે તેને સમગ્ર ગુજરાતનું ભાષાધન બનાવવાનો શુદ્ધ અભિલાષ છે. અને ગુણપ્રેમી ગુજરાતે પોતે પણ એ ભેટનો સ્વીકાર કયાં નથી કર્યો? એણે કયાં ના પાડી છે? પણ ખીજી પણ એક છૂટ મેં લીધી છે: કાઠીઆવાડી પ્રત્યયો લગાડવાની: દાખલા તરીકે બહુવચનમાં 'ઓ' ને બદલે "યુ". તે જ રીતે 'ગઠાર' જેવા શબ્દને 'ગોઠર' બનાવી દીધેલ છે. આમાં પણ પ્રાંતિકતાનો આગ્રહ નહિ, પણ કાવ્યમાં લેવાતી અન્ય સ્વતંત્રતાઓ અનુસાર કાવ્યને વધુ ગેય બનાવવાનો જ હેતુ છે.

મહિલા વિદ્યાલયના સંચાલકો તથા શિક્ષક બંધુઓએ સાચા હૃદયથી મારા આ પ્રયાસોમાં રસ લીધેલો છે, ભૂલો સુધારાવી છે ને ગુણો પર ઉમળકા બતાવ્યા છે. એમના પ્રોત્સાહન વિના આ પરિણામ આટલું જલ્દી ન જ આવ્યું હોત. તે સિવાય વિદ્યાલયની બહેનોના મમત્વની સાક્ષી તો આ પુસ્તકનું સમર્પણ જ પડશે.

ભાવનગર ત્રિત્ર : ૧૯૮૪

કવેરચંદ્ર મેઘાણી

वेणीनां पुल

વેણીનાં ફુલ

[ઢળ-મારે ઘેર આવળે માવા, ઉનાં ઉનાં ઢેખરાં ખાવા.]

મારે ઘેરે આવળે બેની !

નાની તારી ગૂંથવા વેણી.

આપણા દેશમાં નીર ખૂટયાં ને

સળગે કાળ દુકાળ;

ફુલ વિના મારી બેનડી ! તારા

શોભતા નો'તા વાળ-મારે૦

બાગબગીચાના રોપ નથી બેની !

ઉગતા મારે ઘેર;

મોગરા ડોલર બાઈ ચંબેલીની

મારે માથે નથી મે'ર-મારે૦

રૂપ સુગંધી હું કાંઈ નો જાણું
 દુંગરાનો ગોવાળ !

આવળ ખાવળ આકડા કેરી
 કાંઠ્યમાં આથડનાર-મારે૦

દુંગરાની ઉંચી ટ્રેચ ઉભેલાં
 રાતડાં શુભેનાર;

સાપ-વીંટયા ગીળા કેવડા હું મારી
 બેન સાડ વીણનાર-મારે૦

ખડાડ તણે પેટાળ ઉભેલાં
 લાલ કરેણીનાં ઝાડ;

કેશૂડલાં કેરી વાંકડી કળીયું
 વીણીશ છેલ્લી ડાળ-મારે૦

ખેતર વચ્ચે ખોઈ વાળીને
 પુલ ઝીણું ખોળીશ;

વાગશે કાંટા, દુઃખશે પાની,
 તોય જરીકે ન ખડીશ-મારે૦

સાંજ વેળા મારી ગાવડી ઘોળી
 આવીશ દોટાદોટ;
 ગાંઢરે ઉભીને વાટ નેતી બેની
 માંડશે ઝૂંટાઝૂંટ-મારે૦

મોઢડાં નો મચકોડજે બાપુ !
 નેધ જંગલનાં કુલ;
 મોરલીવાળાને માથડે એ તો
 ઓપતાં'તાં અણમૂલ-મારે૦

શિવ ભોળા, ભોળાં પારવતી, એને
 ભાવતાં દિવસરાત;
 તુંય ભોળી મારી દેવડી ! તુંને
 શોભશે સુંદર ભાત-મારે૦

ભાઈભાભી બેય ભેળાં બેસીને
 ગૂંથશું તારે ચૂલ;
 થોડી ઘડી પે'રી રાખજે વીરનાં
 વીણેલ વેણી-પુલ !

મારે ઘેરે આવજે બેની
 લાંબી તારી ગૂંથવા વેણી !

બાલૂડી જહેન

મારી બાલૂડી જહેન !

મારી લોળૂડી જહેન !

તારી આંખો ઝીણી ને આલ જોતી રે જહેન !

મારી બાલૂડી જહેન !

મારી બહાલૂડી જહેન !

તાઝું મોઢું નાનું ને હાસ્ય મોટાં રે જહેન !

મારી બાલૂડી જહેન !

મારી કાલૂડી જહેન !

તારી ઝીણેરી જીભ, બોલ ઘેરા રે જહેન !

મારી બાલૂડી જહેન !

મારી ઘેલૂડી જહેન !

તારી આછી પાંપણુ ને નીંદ ઘાટી રે જહેન !

મારી બાલૂડી જહેન !

મારી કોડીલી જહેન !

તારું માથું ટૂંકું ને વાળ લાંબા રે જહેન !

મારી બાલૂડી જહેન !

મારી લાડીલી જહેન !

તારી નાની કાયા ને જોર જખરાં રે જહેન !

મારી બાલૂડી જહેન !

મારી માધૂરી જહેન !

તારી ઉમ્મર છોટી ને વાત મોટી રે જહેન !

મારી બાલૂડી જહેન !

મારી લોગૂડી જહેન !

તારાં જીવતર થોડાં ને હેત આજાં રે જહેન !

બાલે મોરલો

હાં હાં રે મીઠો બાલે મોરલો
દીઠો અદીઠો બાલે મોરલો

ડુંગરની ધારે બાલે મોરલો
દેવળને દ્વારે બાલે મોરલો

આંખાની ડાળે બાલે મોરલો
સોવરની પાળે બાલે મોરલો

રાજના ચોકમાં બાલે મોરલો
રાણીના ગોખમાં બાલે મોરલો

વીરાને ચોટલે બાલે મોરલો
લાલીને ચોટલે બાલે મોરલો

મોતી ચણતો બાલે મોરલો
દિન ગણતો બાલે મોરલો

પંખીડાં તરસ્યાં, જાલે મોરલો
 મોડૂલા વરસ્યા, જાલે મોરલો
 ઢલડઢે આવો ! જાલે મોરલો
 મોંઘાં મ થાઓ ! જાલે મોરલો
 ઢલડ લીંજય છે, જાલે મોરલો
 આવે ને જય છે, જાલે મોરલો
 પીછાંની છતરી, જાલે મોરલો
 ઢલડને શિર ધરી, જાલે મોરલો.

પારેવાં લ્યો !

પાળે ઘુમે પારેવડાં, પારેવાં લ્યો,
 ટોડલે ઘૂમે મોર, માના જનમ્યા ! પારેવાં લ્યો.
 પાંચ ધોળાં પાંચ વાદળી પારેવાં લ્યો,
 આંખડી રાતી ચોળ, માના જનમ્યા ! પારેવાં લ્યો.
 આંગણીયે પગ પાડતાં પારેવાં લ્યો,
 ધૂળમાં ગૂંથે પુલ, માના જનમ્યા ! પારેવાં લ્યો.
 ઘેરું ઘેરું કાંઠ ઘઘવે, પારેવાં લ્યો,
 લીલી કુલાવે ડોક, માના જનમ્યા ! પારેવાં લ્યો.
 જોડણું જૂઠું થાય ને, પારેવાં લ્યો,
 રાજ પારેવી સંગ, માના જનમ્યા ! પારેવાં લ્યો.
 આભને આરે ઉડતાં પારેવાં લ્યો,
 પોઢતાં પૃથવી માંચ, માના જનમ્યા ! પારેવાં લ્યો.

અસળ ધાન આરોગતાં પારેવાં હ્યો,
 ભૂખ્યાં કાંકરી ખાય, માના જનમ્યા ! પારેવાં હ્યો.
 ચખૂતરે એનાં બેસણાં, પારેવાં હ્યો,
 રાજભોલુંને ગોખ માના જનમ્યા ! પારેવાં હ્યો.
 બેનીબાએ બોલાવીયાં પારેવાં હ્યો,
 તીની ! તીતી ! બોલે માના જનમ્યા ! પારેવાં હ્યો.
 આંગળીએ ઉડી બેસતાં પારેવાં હ્યો,
 હાથેળીએ ચણુ ખાય માના જનમ્યા ! પારેવાં હ્યો.
 ઝીણી ઝીણી ચાર ઝાંઝરી, પારેવાં હ્યો,
 ઘૂઘરીઆળી ઘડાવો માના જનમ્યા ! પારેવાં હ્યો.
 ભાભલડી પે'રાવશે પારેવાં હ્યો,
 પારેવડાંને પાય માના જનમ્યા ! પારેવાં હ્યો.
 રૂમઝુમન્ત નેવલે પારેવાં હ્યો,
 ચોસરીએ ધમકાર માના જનમ્યા ! પારેવાં હ્યો.

નીંદરભરી

નીંદરભરી રે ગુલાલે ભરી

બેનીબાની આંખડી નીંદર ભરી રે !

નીંદરને દેશ બેની નત્ય નત્ય બતાં,

અંધારી હીંચકાની હોડી કરી-બેનીબાની૦

દોરી તાણીને વીર મારે હલેસાં,

હાલાં વાયાં ને હોડી વેગે ચડી-બેનીબાની૦

નીંદર બેઠી છે નીલ સમદરના બેટમાં,

કેસરીયાં દૂધના કટોરા ધરી-બેનીબાની૦

નીંદરનો બાગ કાંઈ લૂંબે ને ઝૂંબે,

કળીઓ નીતારીને કચોળી ભરી-બેનીબાની૦

સીંચ્યાં એ તેલ મારી બેનીને માથડે,

નાવણુ દેતી રે ચાર દરિયાપરી-બેનીબાની૦

છીપોની વેલડીને બેડ્યા જળ-ધોડલા,

બેસીને બેન બાય મુસાફરી-બેનીબાની૦

સાતે સિંધુને તીર સફરો રે કીધી,

સૂરજ ઉઠ્યો ને બેન આંખ્યાં ફરી-બેનીબાની૦

વીરડો

વેકરામાં કોણે વીરડા ગાજ્યા ?

વીર મારે ગાજ્યા !

વીરડા રૂપાળા કેને કાળે ગાજ્યા ?

બેનીને કાજ ગાજ્યા

પંખીને કાજ ગાજ્યા.

વીરડાનાં પાણી કેણીએ ઉલ્લેચ્યાં ?

બાલીએ ઉલ્લેચ્યાં

કાકીએ ઉલ્લેચ્યાં

મામીએ ઉલ્લેચ્યાં.

વીરડાનાં પાણી કેણે કેણે ડોળ્યાં ?

દેડકે ડોળ્યાં

કાગડે ડોળ્યાં

વાંદરે ડોળ્યાં.

વીરડાનાં પાણી કોણુ કરે આછાં ?

ભાર કરે આછાં

મીન કરે આછાં

ચકી કરે આછાં

દેવ કરે આછાં !

વીરડાનાં પાણી આછર્યાં કેવાં ?

સંધ્યાના હોજ જેવાં

તારાનાં તેજ જેવાં

પરીઓની પાંખ જેવાં

ઈશ્વરની આંખ જેવાં.

વીરડાનાં પાણી કોણુ કોણુ પીશે ?

ગાવડી પીશે

ઢલડી પીશે

કોયલડી પીશે

વાદળડી પીશે

વીરડાનાં પાણી કેમ કરી પીધાં ?

છાલીએ પીધાં

ટોચલે પીધાં

ખોબલે પીધાં

મોઢડે પીધાં

વળી વળી પીધાં

લળી લળી પીધાં !

વીરડાનાં પાણી મીઠાં મીઠાં કેવાં ?

માતાના દૂધ જેવાં

વીરાના બહાલ જેવાં

બાપુના બોલ જેવાં

સહિયરના કોલ જેવાં.

વીરડાની પાળે ~~કેણ~~ કેણ બોલે ?

મોરલા બોલે

સુડલા બોલે

ભમરલા બોલે.

વીરડાને કાંઠે કોણુ કોણુ બેઠું ?

બેઠલું બેઠું

બટૂકડું બેઠું

ઇંઢાણુલી બેઠી

પારેવડું બેઠું

પોપટજી બેઠા

ગાવલડી બેઠી

ગોવાલણી બેઠી

માદેવજી બેઠા

પારવતી બેઠાં

સીતા ને રામ બેઠાં

રાધા ને શ્યામ બેઠાં !

વીરડાને કાંઠે કોણુના વિસામા ?

ધોરીના વિસામા

પનીઆરીના વિસામા

મહીઆરીના વિસામા

ભતવારીના વિસામા

દુઃખીઆરીના વિસામા !

વહવાડના વિસામા !

ચલ ગાગર !

ચલ ગાગર ચલ ગાગર પનઘટ પર જઈએ,
નાવલીનાં બોળાં નીર રે ગાગર ધુમે છે.

પાણીડાંની હૃદય માફી ડાલન્તી આવે,
ડાલે જેવી હંસલાની ડોક રે ગાગર ધુમે છે.

બેડલે ચડીને એક પોપટજી બેસે,
નિત નિત બોળે એની ચાંચ રે ગાગર ધુમે છે.

પાણીડાં પીવે ને વળી પીછડાં પલાળે,
ચીર મારાં મોતીડે ટંકાય રે ગાગર ધુમે છે.

પાણીભીની પાંખ એની ફરફરતી આવે,
જાણે મુને વીંઝણલા વાય રે ગાગર ધુમે છે.

વીંઝણા કરે ને વળી ગીતડાં સુણાવે,
શીળી એની છાંયડી છવાય રે ગાગર ધુમે છે.

લાલ લાલ જોગી

લાલ લાલ જોગી લભૂત	લાલ જોગી રે !
લભૂત ભરેલી એની આંખ	લાલ જોગી રે !
પીંગળી જટા વિશાલ લાલ	લાલ જોગી રે !
લાલ ચાંદલો ને લાલ ગાલ	લાલ જોગી રે !
મંદ મંદ મંદ એની ચાલ	લાલ જોગી રે !
આંખડી ચડન્ત ચરણુ લાલ	લાલ જોગી રે !
હાથમાં ત્રિશૂલ ગળે માલ	લાલ જોગી રે !
અહાલેક ! બોલ હોઠ લાલ	લાલ જોગી રે !
ખંજરી ખજે મિલાવે તાલ	લાલ જોગી રે !
જીભ પાતળી પ્રવાલ લાલ	લાલ જોગી રે !
ઘડીમાં વિરાટ ઘડી બાલ	લાલ જોગી રે !
મહાદેવ કે મુકુન્દ લાલ	લાલ જોગી રે !
દેવ નૈ, મુકુન્દ નૈ, ન બાલ	લાલ જોગી રે !
ઉતર્યા અધોર ધોર કાલ	લાલ જોગી રે !

દાદાજીના દેશમાં

હાં રે હોસ્ત ! હાલો દાદાજીના દેશમાં
પ્રેમસાગર પરભુજીના દેશમાં-હાં રે૦

મધુર મધુર પવન વાય
નદી ગીતો કેં ગાય
હસી હોડી વહી જાય
મારા માલિક દાદાજીના દેશમાં-હાં રે૦

સાત દરિયા વીંધીને ંહાણુ હાલશે,
નાગ-કન્યાના મહેલ રૂડા આવશે,
એની આંખોમાં મોતી ઝરતાં હશે !
હાં રે બેની ! હાલો મોતીડાંના દેશમાં-હાં રે૦

સાત વાદળ વીંધીને ંહાણુ લઈ જશું,
ત્રીશ કેટિ તારાની સાથ ખેલશું,
ચંદ્ર સૂરજ ખીસામાં ચાર મેલશું !
હાં રે સખી ! હાલો, ચાંદરડાંના દેશમાં-હાં રે૦

સમી સાંજે દાદાને દેશ પહોંચશું,
 એના પાંખાળા ઘોડા ખેલાવશું,
 પછી પરીઓને ખોળે પોદી જશું !'
 હાં રે બેની ! હાલો એ પરીઓના દેશમાં—હાં રે ૭

ભલે હોય ઘણું તાણું
 ભલે ઉઠે તોફાન
 આજ બનશું બેલાન
 થવા દાખલ જાણના દેશમાં !

હાં રે સખી ! હાલો દાદાજીના દેશમાં !
 પ્રેમસાગર પરભુજના દેશમાં—હાં રે ૮

વાહળમાં વસનારાં

પેલાં વાહળમાં વસનાર, માડી ! મને બાળ બોલાવે;
એનાં હૈયાં તે કેવાં હેતાળ ! માડી મને રમવા બોલાવે.

આઘાં ઉભાં ઠરે વાતડી
‘અમે રમત જ રમતાં !
‘ઠહાણું’ વાયે વે’લાં નીસર્યા’
‘ને શતે પાછાં વળતાં.

‘સોનાના ખેલ સવારમાં
‘ખેલ્યાં સૂરજ સ’ગે,
‘શતે રમાડશે- ચંદ્રમા
‘રૂડે રૂપેરી રંગે.’

‘શી રીતે આવું એ દેશમાં
મને કોણ ત્યા તેડે !’
‘આવજે દોસ્ત તું એકલો
તારી વાડીને શેઠ.

‘ઉઝા કરી તારા હાથને
 ઉભો બે ઘડી રે’જે;
 બાળારાજ ! તને તેડશું
 અમ મેઘલ દેશે !’

ના રે બાપુ ! મારી માવડી
 વાટયું જોશે ને રાશે !
 સૂણી વાદળ કેરાં બાળાં
 હસી જાય વિદેશે.

(સાખી)

તું બનજે મુજ ચંદ્રમા ! હું બનું વાદળ-બાળ,
 અગાશીના આકાશમાં રમશું રમત રસાળ
 માડી મને બાળ બોલાવે-પેલાં

સાગરમાં વસનાર

પેલાં સાગરમાં વસનાર, માડી ! મને બાળ બોલાવે;
એનાં હૈયાં તે કેવાં હેતાળ, માડી ! મને રમવા બોલાવે;

છાનાં કહે મારા કાનમાં
‘અમે ભમવા તે જાતાં,
દેશ વિદેશને કાંઠે
રૂડાં ગાયન ગાતાં.

આજે આંહી આવીનીકળ્યાં,
કાલે ક્યાં વળી જશું !
કોઈ હિસાબ ન રાખતું,
ક્યાંયે રાત રોકાશું !’

હું રે પૂછું, ‘મને તેડશે
‘તમ સંગમાં ગાવા ?
‘હૈયે મારે ઘણા કોડ
‘દેશ વિદેશમાં જવા.’

‘આંખ વોંચી વીરા ! પાણી-
 ડાંમાં ઉતરજે તું ના’વા;
 ‘તેડી જશું અમ દેશમાં,
 ‘તને લમવા ને ગાવા.’

‘ના રે બાપુ ! મારી માવડી
 ઝૂરી જીવ જ દેશે !’
 સૂણી સાગર ફેરાં બાળડાં,
 હસી જાય વિદેશે.

(સાખી)

હું મોળું જળનું બનું, તું પરદેશી તીર,
 દેશાટન કરતો ફરું, તારે સકળ શરીર
 -માડી ! મને બાળ બેલાવે !

એવાં સાગરમાં વસનાર, માડી ! મને બાળ બેલાવે.
 એવાં વાદળમાં વસનાર, માડી ! મને બાળ બેલાવે.

ગામડાંના વિસામા

[બાર બાર વરસે નાવણી મળાવી—એ ઢાળ]

નાનાં શાં ગામડાંના નાના વિસામા
ચોરે ને બીજે ચખૂતરે જ રે.

ચોરે પૂછાય મારા બાપુનાં બેસણાં,
ચખૂતરે પોપટડા જ રે.

ચોરે ડાલે છે રાજદરબારી ડાયરા,
ચખૂતરે પંખીડલાં જ રે.

ચોરે પરભૂનાં ગીત ગાતા પટેલીઆ,
ચખૂતરે પારેવડાં જ રે.

ચોરે તે બાળુડાંને બેંચંતાં ટોપરાં,
ચખૂતરે ચણ્ય નીરતાં જ રે.

ચોરે બેસીને ધ્યાન રાખે છે ચોકીઆત,
ચખૂતરે ધ્યાન વાણીયા જ રે.

ચોરામાં દેવ રામસોતાનાં બેડલાં,
ચખૂતરે દેવ મોરલા જ રે.

ચોરે ઠાકોરજીની ઝાલર અણુંકે
ચખૂતરે દૂધવાટા જ રે.

નાનાં શાં ગામડાંના નાના વિસામ
ચોરો ને બીજો ચખૂતરો જ રે.

ગામડાના વિસામા : ૨ :

નાનાં શાં ગામડાંના નાના વિસામા,
વડલો ને બીજો તે ગોંદરો જ રે.

વડલો ગોવાળીઆની વાંસલડી વાગે,
ગોંદરે ગાયના ડીંહારા જ રે.

વડલો મહીઆરી તારી કામળી ફૂડકે,
ગોંદરે ગાય તારાં પૂછડાં જ રે.

વડલો ભતવારીઓની તાંસળી અબૂકે,
ગોંદરે ગાય તારાં શીંગડા જ રે.

વડલો રમે છે બાળ કન્યા કોળાંબડે,
ગોંદરે રમે બાળ વાછડી જ રે.

વડલો ગાળે છે ગામ-નારીના રાસડા,
ગોંદરે ગોકળીની વાંસડી જ રે.

વડલો દીપે છે દેવી માતાની ચુંદડી,
ગોંદરે છોડીયુંના છેડલા જ રે.

વડલે ઉડે છે દેવી માતાનો વાવટો,
ગોંદરે ગોકળીનું છોગલું છ રે.

વડલા હેઠે ધખે છે ભેગીનું ધૂણીયું,
ગોંદરે ગોકળીની તાપણી છ રે.

વડલાની છાંયડીમાં વાવડી હિલોળે,
ગોંદરે હિલોળતી તળાવડી છ રે.

વડલે ખેસીને લોક લાવે ઉભણીયું,
ગોંદરે નીરતાં કપાસીઆ છ રે.

વડલે રંધાય દેવી માતાની લાપસી,
ગોંદરે ગાવડીને ધૂધરી છ રે.

વડલે વરલાડી ! તારી માવડી વળામણે,
ગોંદરે વળામણે વાછડું છ રે.

વડલેથી દીકરીની વેદ્યું ઉઘલતી,
ગોંદરેથી ગૌ-ધેન ઘોળતાં છ રે.

વડલે મહિયરિયાનાં મીઠાં સંભારણાં,
ગોંદરે તે સાંભરે ગોરસી છ રે.

નાનાં શાં ગામડાંના નાના વિસામા,
વડલો ને ખીન્ને તે ગોંદરો છ રે.

સૂરજ ! ધીમા તપો !

મારી મેંદીનો રંગ ઉડી જાય રે
સૂરજ ! ધીમા તપો, ધીમા તપો !

મારો કંકુનો ચાંદલો ચોળાય રે
સૂરજ ! ધીમા તપો, ધીમા તપો !

મારી વેણી લાખેણી કરમાય રે
સૂરજ ! ધીમા તપો, ધીમા તપો !

મારાં કાજળ નેણેથી ઝરી જાય રે
સૂરજ ! ધીમા તપો, ધીમા તપો !

મારી ચૂડી અણમોલી તરડાય રે
સૂરજ ! ધીમા તપો, ધીમા તપો !

મારે સેંથેથી હોંગળો રેણાય રે
સૂરજ ! ધીમા તપો, ધીમા તપો !

મારી પાની સુવાળી બળી જાય રે
સૂરજ ! ધીમા તપો, ધીમા તપો !

મારા કંમે નો પંથ પૂરા થાય રે
સૂરજ ! ધીમા તપો, ધીમા તપો !

જેને શોધું તે દૂર સરી જાય રે
સૂરજ ! ધીમા તપો, ધીમા તપો !

દરિયો

[દાળ-નાણું નાખ્યે દાદુભા નૈ મળે]

દરિયો ડાલે રે માઝમ રાતનો,
 ઝલે જાણે પારણે મારે વીર રે ! મધરાતે માતા
 રાતા વીરાની દોરી તાણતી.

છલકે મોજાં ને છોળો મારતાં,
 ખુંદે જાણે ખોળલા મારે વીર રે ! મધરાતે માતા
 રાતા વીરાની દોરી તાણતી.

આભમાંથી ચાંદો રેલે ચાંદની,
 પાથરે જાણે વીરાના ઓછાડ રે ! મધરાતે માતા
 રાતા વીરાની દોરી તાણતી.

ઝલકે ઝલકે રે જળ માછલી,
 ઝલકે જાણે વીર મારાની આંખ રે ! મધરાતે માતા
 રાતા વીરાની દોરી તાણતી.

ઉધડે ઉધડે ને બીડાય તારલા,
 ઉધડે જાણે મા-જયાનાં નેન રે ! મધરાતે માતા
 રાતા વીરાની દોરી તાણતી.

ઝબકે ઝબકે રે ઝીણી વીજળી,
 ઝબકે જાણે સોણલે મારે વીર રે ! મધરાતે માતા
 રાતા વીરાની દોરી તાણતી.

દરિયો ગાજે રે માઝમ રાતનો,
 માવડી જાણે વીરને હાલાં ગાય રે ! મધરાતે માતા
 રાતા વીરાની દોરી તાણતી.

દરિયો મલકે ને ડોલર ફીણ વળે,
 મલકે જાણે વીર મારાનાં મુખ રે ! મધરાતે માતા
 રાતા વીરાની દોરી તાણતી.

કાળૂડો રંગ

હાં રે મને વાલો છે

આલમાં ઉભેલી કે વાદળીનો કાળૂડો રંગ,
હાં રે બીજો વાલો છે

હીરલે મઢેલી મધરાતડીનો કાળૂડો રંગ.

હાં રે મને વાલો છે

લાલી તણા ઘાટા અંબોડલાનો કાળૂડો રંગ,
હાં રે બીજો વાલો છે

માવડીનાં નેણાંની કીકીઓનો કાળૂડો રંગ.

હાં રે મને વાલો

ગોવાળણીની જડેરી કામળીનો કાળૂડો રંગ,
હાં રે બીજો વાલો

ગોવાળ તારી મૂછો ને દાઢી તણે કાળૂડો રંગ.

હાં રે મને વાલો છે

કાગડા ને કોયલની પાંખ કેરો કાળૂડો રંગ,

હાં રે બીજો વાલો છે

સીદી ! તારાં બાળૂંડાં સીદકાંનો કાળૂડો રંગ.

હાં રે મને વાલો છે

ઈશ્વરે રચેલો રૂડો રૂપાળો કાળૂડો રંગ,

હાં રે એક દવલો છે

માનવીનાં મેલાં કેા કાળજીનો કાળૂડો રંગ !

લીલો રંગ

હાં રે મને મીઠો છે

મેહૂલાની બહાલી વનરાઈ તણે લીલૂડો રંગ,
હાં રે બીજો મીઠો છે
સૂડલાની પાંખે ભરીએલ છેલ લીલૂડો રંગ.

હાં રે એક મીઠો

ભાલીની કાંચળીનો પાકો સુવાળો લીલૂડો રંગ,
હાં રે બીજો મીઠો
વીરાની આંટીઆળી એ પાઘડીનો લીલૂડો રંગ.

હાં રે એક મીઠો

મહાસાગરે ભરેલાં પાણી તણેલ લીલૂડો રંગ,
હાં રે બીજો મીઠો
કણુબીને વાડે ઝૂલંતી શેરડીનો લીલૂડો રંગ.

હાં રે મને મીઠો

પ્રભુજીની પીછી કેરો રંગેલ સર્વ લીલૂડો રંગ,
હાં રે એક કડવો
કો નાગણીના હૈયાના ઝેર તણે લીલૂડો રંગ !

પીળો રંગ

હાં રે મને ખ્યારો છે

આલમાં ઉઘડતી કિરણાવળીનો પીળેરો રંગ,
હાં રે બીજો ખ્યારો છે

બાગમાં ખીલેલી ચંપાકળીનો પીળેરો રંગ.

હાં રે એક ખ્યારો છે

લાલી કેરી વેણીના કેવડાનો પીળેરો રંગ,
હાં રે બીજો ખ્યારો છે

પીઠીલરી લાડીને અંગ ઉઠયો પીળેરો રંગ.

હાં રે એક ખ્યારો છે

ચંદ્ર સૂર્ય તારાનો તેજભર્યો પીળેરો રંગ,
હાં રે બીજો ખ્યારો છે

દીન તણા આંખા ઘરદીવડાનો પીળેરો રંગ.

હાં રે એક ખ્યારો છે

વન-પતંગ! તારી કુલ-પામરીનો પીળેરો રંગ,

હાં રે બીજો ખ્યારો છે

ચીન કે જાપાની બેની ! તમારો પીળેરો રંગ.

હાં રે મને ખ્યારો છે

ઇશ્વરે હીધેલો આછો કે ઘેરો પીળેરો રંગ.

હાં રે બહુ અકારો છે

હોષ દેખનારી કે આંખડીનો પીળેરો રંગ.

રાતો રંગ

હાં રે મને રૂડો છે

ભાભી કેરે ભાલે એ ટીલડીનો રાતૂડો રંગ,
હાં રે બીજો રૂડો

વીરાની શૌર્યધેરી બે આંખડીનો રાતૂડો રંગ.

હાં રે એક રૂડો છે

માવડીને મીઠે સેથે ભરેલ રાતૂડો રંગ,
હાં રે બીજો રૂડો

બાલૂડી બહેન ! તારે હોઠે અરંત રાતૂડો રંગ.

હાં રે એક રૂડો

શુરવીરના જખમનાં શોણિત તણો રાતૂડો રંગ,
હાં રે બીજો રૂડો

પરદેશ જતા પિયુજની પ્રાત તણો રાતૂડો રંગ.

હાં રે એક રૂડો

વરલાડી ! તારી સોહાગણ ચૂડલીનો રાતૂડો રંગ,

હાં રે બીજો રૂડો

વનની ચણાંડીનો હીંગોળ સર્યો રાતૂડો રંગ.

હાં રે એક રૂડો

સહિયર તણી હથેળીમાં મેંઢડીનો રાતૂડો રંગ,

હાં રે બીજો રૂડો

સંધ્યાને હ્રદય સળગી રહેતો મધૂર રાતૂડો રંગ.

હાં રે એક રૂડો

કન્યાને હાથ રમતી કંકાવટીનો રાતૂડો રંગ,

હાં રે બીજો રૂડો

બજરંગની ધમ્મનો ગગને ઉડન્ત રાતૂડો રંગ.

હાં રે મને રૂડો

પરભૂજનો સુજેલો સંસારે સર્વ રાતૂડો રંગ.

હાં રે એક કૂડો

કોધાળ માનવીની કો' જીભ તણો રાતૂડો રંગ !

હું દરિયાની માછલી

દરિયાના ખેટમાં રે'તી

પ્રભુજીનું નામ લેતી

હું દરિયાની માછલી !

હાં રે મને બારણે કાઢવી નો'તી

હું દરિયાની માછલી !

જળની સાથે અમારે જનમ કેરી પ્રીતડી,

મરજો પ્રીત્યુંના તોડનારા !

હું દરિયાની માછલી—દરિયાનાં

દરિયાનાં નીર મને પાતાળે ગોતશે,

આભ લગી મારશે ઉછાળા,

હું દરિયાની માછલી—દરિયાનાં

તારલાનાં તેજ ઉગી ઉગી આથમશે,
ચંદ્ર કેને પાશે અજવાળાં !

હું દરિયાની માછલી—દરિયાનાં

છીપલીની છાતીએથી કેાણ હવે ઝીલશે,
મ્હેં ઉઘાડી મોતીડાં રૂપાળાં !

હું દરિયાની માછલી—દરિયાનાં

દરિયાના દેશથી વિછોડી,
દુનિયાસુ' શીદ જોડી !

હું દરિયાની માછલી !

આલના દીવડા

(ઢાળ—વનમાં બાલે ઝીણા મોર
કોયલ રાગી કિલોળ કરે રે લોલ.)

આલમાં આવડા શેના દીવા
કે દીવડા કેણે કર્યા રે લોલ !

દીવડે કેદિયે ન ખૂલ્યાં તેલ
કે કેણે તેલ પૂર્યાં રે લોલ !

આલમાં રે' એક અબધુત જોગી
કે માથડે જટા મોટી રે લોલ.

આલના આસમાની દેરામાં
કે તપસી તપ તપે રે લોલ.

પ્રભુજીની આરતીને કાળે રે
કે તપસી બાઝ્યો વણે રે લોલ.

અખધૂત આંખડલી નીચાવી
કે આરતી તેલે લરે રે લોલ.

અખધૂત ચાંખડીએ ચટકંતો
કે મેહમંડ ધુમી વળે રે લોલ.

અખધૂત ગેખ કેરા ગોખલામાં
કે કોડિયાં મેલી વળે રે લોલ.

અખધૂત મુખડાની પુક મારે
કે દીવડા પ્રગટતા રે લોલ.

અખધૂત રેશનીનો રસિયો રે
કે રામને રાજી કરે રે લોલ.

દીવડે અળહળ અળહળ જ્યોતું
કે કેદિ ચોલવાયે નહિ રે લોલ.

દીવડે જરીએ આંખપ નાવે
કે વાયરા છો ને વાયે રે લોલ.

વાયરે ડૂબતાં મોટાં બહાણ
કે જંગી ઝાડ પડે રે લોલ.

સાગરે પાણી પછાડા ખાયે
કે લાખ લાખ લોહ ઉડે રે લોલ.

કુંગરા ડોલે, મિનારા તૂટે
ગગનમાં આંધી ચડે રે લોલ.

વાર વાર માંડે વીજ કડાકા
કે બાર બાર મેઘ તૂટે રે લોલ.

તોય મારે આલને દીવડલે રે
કે જરીએ ન જ્યોતું હલી રે લોલ !

આલમાં આવડા શેના દીવા
કે દીવડા કેણે કર્યા રે લોલ !

આલમાં મોતી

આલમાં લટકે નવ લખ મોતી
કે મોતી કોણે મેલ્યાં રે લોલ !

આલમાં અદ્ધર પદ્ધર રે'તી
કે એક મોરી માવડલી રે લોલ.

માવડીની મોલાતું અત મોટી
કે માંહી એકલાં જ વસે રે લોલ.

માવડીની આંખે તેજ અનોધાં
કે ઉઘમ એક કરે રે લોલ.

રાત દિન મોતીડલાં પરાવે
કે નવસર હારે ગુથે રે લોલ.

માવડીને દિવસે સૂરજ દીવો
કે રાતે સાંદો બળે રે લોલ.

માવડી વાદળને હીંડોળે
કે રાત દિ' હીંચકતાં રે લોલ.

હીંચકે લટકે લાખ લાખ મોતી
કે લેઇ લેઇ પરાવતાં રે લોલ.

માવડી ! શીદ માંડયો છે હાર
કે પે'રતલ ક્યાં જઇ વસે રે લોલ ?

માવડીનો પૂતર એક પરદેશે
કે પુણ્યની પોણ્ય હાંકે રે લોલ.

આવશે પૂતર એક દિ' ઘેરે
કે માવડી વાટયો જીવે રે લોલ.

માવડી તારલાનો કરી હાર
કે પુત્રને ખેરાવશે રે લોલ

મોતીડાં લાખ લાખ જૂગ જાતાં રે
કે આંખાં નહિ પડે રે લોલ !

આભનાં પુલો

આભમાં આવડી શી કુલવાડી
કે પુલડાં કોણે વાળ્યાં રે લોલ !

પુલડાં એકએકને જોઈ ભૂલું
કે રંગની લલક ઉડે રે લોલ.

આભમાં બાળૂડો એક માળી
કે કુલનો ભારે લોગી રે લોલ.

માળીએ દીઠલ લોં આસમાની
કે પડતર જૂની પાની રે લોલ.

માળીએ દસ દિગપાળ તેડાવી
કે જોતર્યાં હળ ઝાઝાં રે લોલ.

માળીએ ખેતરડાં ખેડાવ્યાં
કે મેરૂની કોશ કીધી રે લોલ.

માળીએ ખાતરડાં પૂરાવ્યાં
કે માણેક હીરા મોતી રે લોલ.

માળીએ ઓરણાંમાં ઓરાવ્યાં
કે હાસ હસમુખાં તણું રે લોલ.

માળીએ ક્યારીઓમાં સીંચાવ્યાં
કે માનાં ધાવણુ મીઠાં રે લોલ.

માળીએ લાખ લાખ ટોચા રોક્યા
કે મોરલા પોપટ મેના રે લોલ.

ઉગીયાં નખતર મોટાં ગાડ
કે પુલના ફાલ ફાલ્યા રે લોલ.

ચડી ચડી આલગંગાની વેલ્યુ
કે કુલડે લચી પચી રે લોલ.

પુલડાં નવરંગી સહુ ભાળે
કે કોઈને ફેરમ નાવે રે લોલ !

આલમાં બાળૂડો એક માળી
કે ફેરમ માણી રહ્યો રે લોલ.

આલમાં આવડી શી પુલવાડી
કે પુલડાં કેણે વાવ્યાં રે લોલ !

આભના ચાંદરવા

આભમાં ચાકળા ને ચાંદરવા
કે આવડા કેળે ચોડ્યા રે લોલ !

આભમાં રે' એક રજપૂતાણી
કે મહિયર આણે આવી રે લોલ.

પરણ્યો ચોરીએથી ચાલ્યો છે
કે મીઠળ નથી છૂટ્યા રે લોલ.

ગાજતી ઘોડીએ ઘુઘરમાળ
કે રજપૂત રણે ચડ્યો રે લોલ.

જાય છે કામધેનના ચોરનારા !
કે એકલો જુદા માંડે રે લોલ.

આવશે આણુ ને પોર દિવાળી !
કે સંદરી વાલ્યું જોતી રે લોલ.

વાટડી જોઈ જોઈ દિનડા ન ખૂટે
કે એણે ઉઘમ લીધા રે લોલ.

કંથને સંભારી સંભારી
કે હીરનાં ભરત ભર્યાં રે લોલ.

આલની આસરીમાં પાથરિયાં
કે આણુલાં અતિ ઘણાં રે લોલ.

જભરિયલ સાત રખ્યની સમશેરું
કે સાયબો કેડયે લેશે રે લોલ.

રભરિયલ ધ્રુવ-તારાની ઢાલું
કે અવચળ ધાવ ઝીલે રે લોલ.

ઝભરિયલ વીંછીડાની વાધું
કે ઘોડલે ચડાવશું રે લોલ.

૧. સાતરખ્ય (સપ્તર્ષિ)નું નક્ષત્ર તલવારના આકારનું દેખાય છે.
૨. ધ્રુવતારો અવચળ લોવાથી ઢાલનો ભાવ ઉડે છે.
૩. વીંછીડાનું નક્ષત્ર ઘોડાની વાધ (લગામ) જેવું દેખાય છે.

૪ભરિયલ આલગંગાનાં તોરણ
કે ટોડલે જુલાવશું રે લોલ.

૫ભરિયલ ચાંદાનેા વીંઝણલો
કે પિયુજીને વાહર વા'વા રે લોલ.

૬ભરિયલ હરણ્યોની ચોપાટ્યું
કે માંડશું રમતડી રે લોલ.

૪. આકાશ-ગંગા આભને એક છેડથી બીજે છેડે લંબાયલી દેખાય છે, તેથી તોરણ સમી કહી છે.

૫. ચંદ્ર વીંઝણા સમ ગોળાકારે દેખાય છે.

૬. હરણીનું નક્ષત્ર ચોપાટ જેવું ચોખંડું હોય છે. વચ્ચે બીજાં ચાંદરડાં સોગડાં સરીખાં ભાસે છે.

ઉભાં રો ! રંગ વાદળી.

[દાળ-સોના ઘડોળી રૂપા બેડછું રે
નાગર ઉભા રો' રંગ રસિયા !]

લીલા છે મોર કાળી વાદળી રે
એક વાર ઉભાં રો' રંગ વાદળી !

વરસ્યા વિણુ શાને વહ્યાં જાવ રે
એક વાર ઉભાં રો' રંગ વાદળી !

ઝૂરે ખાપૈયા ઝૂરે આડવાં રે-એક વાર૦
તરસ્યા નદીયું તે કેરા તીર રે-એક વાર૦

જાજા દા'ડાના દીધા વાયદા રે-એક વાર૦
બેઠાં આશાએ ખાર માસ રે-એક વાર૦

ઉંચા આકાશની અટારીએ રે-એક વાર૦
ઉભાં શાને વિખેરી વેણ્ય રે-એક વાર૦

ઓઢી છે ઇન્દ્ર-ધનુ ઓઢણી રે-એક વાર૦

મેલ્યા બે છેડલા ઢળાંત રે-એક વાર૦

આષાઢી બીજની આડ્યો કરી રે-એક વાર૦

તારાની ટીલડી લલાટ રે-એક વાર૦

કાંડે તે વીજ કેરી કાંકણી રે-એક વાર૦

વાદળ-ગંગાનો ગળે હાર રે-એક વાર૦

લાંબા તે કાળની વિજેગણી રે-એક વાર૦

કાઢા છે કેને કાજ દોટ રે-એક વાર૦

જળ રે દેવીની તમે દીકરી રે-એક વાર૦

દાદા રૂડા તે રવિ ભાણુ રે-એક વાર૦

જનનીની પ્રીત કયમ વિસર્યાં રે-એક વાર૦

દાદાના તાપ શે સેવાય રે-એક વાર૦

આવે આકાશની અધીશ્વરી રે-એક વાર૦

પૃથવીનાં પાંખીડાં પોકારે રે-એક વાર૦

ટાંપી ટાંપીને મોર ટૌંટીઆ રે-એક વાર૦

આવે અમીની ભરેલ ખડેન રે-એક વાર૦

ચારણ-કન્યા

[ગિરમાં તુલસીશ્યામની નજીક એક નેસડું છે. જે વર્ષ પૂર્વે ત્યાંની હીરબાઈ નામની એક ચૌદ વર્ષની ચારણ-કન્યાએ એકલીએ પોતાની વાછડીને મારનાર વિકરાળ સિંહને વાછડીનું માંસ ન ચાખવા દેતાં લોકડી વતી હાંકી મૂકેલો.]

સાવજ ગરજે !

વનરાવનનો રાજા ગરજે

ગર કાંઠાનો કેસરી ગરજે

ઐરાવત કુળનો અરિ ગરજે

કડ્ય પાતળિયો જોદ્ધો ગરજે

મહાં ફાડી માતેલો ગરજે

જાણે કે જોગંદર ગરજે

નાનો એવો સમદર ગરજે !

ક્યાં ક્યાં ગરજે !

ભાવળનાં જાળામાં ગરજે
કુંગરના જાળામાં ગરજે

કણુખીનાં જોતરમાં ગરજે
ગામ તાણા પાદરમાં ગરજે

નદીઓની લેખડમાં ગરજે
ગિરિઓના ગોહરમાં ગરજે

ઉગમણે આથમણે ગરજે
ઓરો ને આઘેરો ગરજે.

થર ! થર ! કાંપે

વાડામાં વાછડલાં કાંપે
ફૂબામાં બાળકડાં કાંપે

મધરાતે પંખીડાં કાંપે
ઝાડ તણાં પાંદડલાં કાંપે

પહાડોના પથ્થર પણ કાંપે
સરિતાઓનાં જળ પણ કાંપે

સૂતાં ને જાગતાં કાંપે
જડ ને ચેતન સૌએ કાંપે.

આંખ ઝપૂકે !

કેવી એની આંખ ઝપૂકે !

વાદળમાંથી વીજ ઝપૂકે

એટે ઉગી બીજ ઝપૂકે

જાણે બે અંગાર ઝપૂકે

હીરાના શણગાર ઝપૂકે

જેગંદરની આળ ઝપૂકે

વીર તણી અંજાળ ઝપૂકે

ટમટમતી બે જ્યોત ઝપૂકે

સામે ઉભું મોત ઝપૂકે.

જડખાં ફાટે !

ડુંગર જાણે ડાચાં ફાટે !

એગી જાણે ગુફા ઉઘાટે !

જમ રાજાનું દ્વાર ઉઘાટે !

પૃથ્વીનું પાતાળ ઉઘાટે !

બરછી સરખા દાંત બતાડે
લસ લસ કરતી જીભ ઝુલાવે.

! જહાદર ઉઠે !

બડકંદાર" બિરાદર ઉઠે

ફરસી દેતો ચારણ ઉઠે

બડગ ખેંચતો આહિર ઉઠે

બરછી ભાલે કાઠી ઉઠે

ઘર ઘરમાંથી માટી ઉઠે

ગોળો હાથ રખારી ઉઠે

સોટો લઈ ઘરનારી ઉઠે

ગાય તણા રખવાળો ઉઠે

દૂધમલા ગોવાળો ઉઠે

મૂછે વળ દેનારા ઉઠે

ખોંખારો ખાનારા ઉઠે

માનું દૂધ પીનારા ઉઠે

જાણે આલ મિનારા ઉઠે !

ઉભો રેજો !

ઝાડ પડી કે ઉભો રેજો !

ગિરના કુત્તા ઉભો રેજો !

કાયર હુત્તા ઉભો રેજો !

પેટભર્યા ! તું ઉભો રેજો !

ભૂખમરણ ! તું ઉભો રેજો !

ચાર-હાંટારા ઉભો રેજો !

ગા-ગોઝારા ઉભો રેજો !

ચારણ-કન્યા !

ઝાઢ વરસની ચારણ-કન્યા

ચુંદડિયાળી ચારણ-કન્યા

ચેત સુંવાળી ચારણ-કન્યા

બાળી ભોળી ચારણ-કન્યા

લાલ હીંગોળી ચારણ-કન્યા

ઝાડ ચડંતી ચારણ-કન્યા

ઝહાડ ઘુમંતી ચારણ-કન્યા

જોખનવંતી ચારણ-કન્યા

આગ-ઝરંતી ચારણ-કન્યા

નેસ-નિવાસી ચારણ-કન્યા
 ભુગદમ્બા શી ચારણ-કન્યા
 ડાંગ ઉઠાવે ચારણ-કન્યા
 ત્રાડ ઝળવે ચારણ-કન્યા
 હાથ હિલોળી ચારણ-કન્યા
 પાછળ દોડી ચારણ-કન્યા

ભયથી ભાગ્યો !

સિંહણ તારો ભડવીર ભાગ્યો
 રણ મેલીને કાયર ભાગ્યો
 ડુંગરનો રમનારો ભાગ્યો
 હાથીનો હણનારો ભાગ્યો
 ભેગીનાથ જટાળો ભાગ્યો
 મોટો વીર સુછાળો ભાગ્યો
 નર થઈ તું નારીથી ભાગ્યો
 નાનકડી છોડીથી ભાગ્યો*

●અચ્ચીના સતથી એ ભાગ્યો

સાચી હિમ્મતથી એ ભાગ્યો !

આગલી આવૃત્તિમાંની આ બે પંક્તિઓ બોધપાઠ જેવી લાગતી
 હોવાથી એક સન્મિત્રની સૂચના અનુસાર કાઢી નાખી છે. દે.

વીંઝણો

[ઢાળ-વહુવારને કોણ મનાવા જાય]

આકાશે આ વીંઝણલો કોણ વાય !
રજની રે ! તારો સલ્લણો શશિયર રાણો વાય,
વીંઝણલામાં તારલિયાળી ભાત !

ધરતીમાં એ વીંઝણલો કોણ વાય !
સરિતાજી ! તારો સાયબો સાયર રાણો વાય,
વીંઝણલામાં માછલિયાળી ભાત.

સરવર પાળે વીંઝણલો કોણ વાય !
કોયલ ! તારો કંથ આંબો રાણો વાય,
વીંઝણલામાં મંજરિયાળી ભાત.

વાડીમાં એ વીંઝણલો કોણ વાય !
ઢેલડ ! તારો વર રે મોરલિયોજી વાય,
વીંઝણલામાં ચાંદલિયાળી ભાત.

પીંજર જેસી વીંઝણલો! કોણ વાય !
 મેનાજી ! તારો પિયુટો પોપટ રાણો વાય,
 વીંઝણલામાં પીંછલિયાળી ભાત.

ગોંખે બેસી વીંઝણલો! કોણ વાય !
 નણુદલખાનો લીર-રે વાલોજી મારો વાય,
 વીંઝણલામાં રામસીતાજીની ભાત.

માલા-ગુંથણ

[ઢાળ-મોર બોલે મધરી રાત રે
નીંદરા નાવે રે—એને મળતો]

મેં તો હરખેથી બેસી બેસી ગુંથી આ પુલડાંની માળા રે
તારે કંઠે આરોપવાને કાળે પરાવી એક માળા રે
મને કામ સૂઝ્યાં ન કાંઈ કરનાં, હું શુધ બુદ્ધ ભૂલી રે
બેઠી ગુંથું બકૂલ કેરી છાંયે અકેલી ને અટૂલી રે
એની ઘેરી ઘટામાં મોર મેના બાપૈયા ગીત ગાતાં રે
એની ડાળે પરભાત કેરા વાયુ હીંચીને દહેર ખાતા રે.
કુંજ-કળીઓને હેતે હૂલવતાં પરભાત તે દિ' બીલ્યાં રે
એવાં સાથીના સાથમાંહી બેસી મેં પુલડાં આ ઝીલ્યાં રે.
એને પુલડે કુલડે જડ્યાં છે આંસુ તે દિનના સૂરજનાં
એની કળીએ કળીએ મઢ્યાં છે ગીતો તે દિનના પવનનો રે.
તેના આણુયે આણુમાં રહ્યાં છે મહેકી પ્યારાણ હીંચ્યે તોરિં રે
એવી માળા આરોપું તારે હૈયે, ઓ નેનનાં સિતારા રે !

વસંતની વનદેવી

[ઢાળ-કાન તારે તળાવ રમજીમતી રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, ચુંદડી વિસરી રે]

આજ ફાગણને ફાગ, રમજીમતી રમવા નીસરી,
રમવા નીસરી, દુઃખડાં વિસરી રે-આજ૦

આજ પુલડાંને ફાલ, ફુલવંતી રમવા નીસરી,
રમવા નીસરી, મન મીઠાં કરી રે-આજ૦

આજ ખેતર મોઝાર, અનહેવી રમવા નીસરી,
રમવા નીસરી, કણુ ખોળા ભરી રે-આજ૦

આજ ગલને ગુલાલ છાંટ-તી રમવા નીસરી,
રમવા નીસરી, મુખ રાતાં કરી રે-આજ૦

આજ કેસુડાં ડાળ, રંગરેલી રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, પટકુળ કેસરી રે-આજ૦

આજ આંખાને મ્હોર, મધુવંતી રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, કરમાં મંજરી રે-આજ૦

આજ હખણાદે દ્વાર, મદધેલી રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, પવનની આખડી રે-આજ૦

આજ દરિયાને તીર, અલખેલી રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, જળની મોજડી રે-આજ૦

આજ કિલકિલ ટોકાર, કોયલડી રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, મદલરી આંખડી રે-આજ૦

આજ પૂનમને આલ, અનહુદમાં રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, ઉર આંદો ધરી રે-આજ૦

આજ સૂરજને તાપ, સળગતી રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, ઝગમગ ઓઢણી રે-આજ૦

આજ કરતી અંધોળ, નદીઓમાં રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, ભીંજવે ચુંદડી રે-આજ૦

આજ આવળને કુલ, પથ ભૂલી રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, પીગુડી પાંલરી રે-આજ૦

આજ કાંટાની વાડ્ય, વીંધાતી રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, નવડી વેલડી રે-આજ૦

આજ પંખીને માળ, હીંચન્તી રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, સુણતી જંસરી રે-આજ૦

આજ કૂંપળને પાન, પગ દેતી રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, કુમકુમ પાથરી રે-આજ૦

આજ મેંદીને છોડ, મલકંતી રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, નખલા રંગતી રે-આજ૦

આજ સોળે શણગાર, શોભંતી રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, સુખભર સુંદરી રે-આજ૦

આજ વનદેવી નાર, નવ ખંડે રમવા નીસરી;
રમવા નીસરી, વિભુની ઇશ્વરી રે-આજ૦

કાંઠે રમનારાં

[ગાફળ ગામ સોયામણાં રે, જળ જમૂનાને તીર,
ગિરધર ચારે ગાવડી, હાં રે ભેળા બળભદ્ર તીર
ગાફળ ગામ સોયામણાં—એ ઢાળ]

દરિયાનૂ તીર રળીઆમણા રે
રૂડાં રમે નાનાં બાળ;
નાતાં ગાતાં ને કાંઈ નાચતાં,
હાં રે હૈયે નથી કો'ની ક્ષાળ
—કાંઠે રમે રે રૂડાં બાળુડાં.

ઉંચે અનંત આલ થાંભીયાં રે
વિના થોલ ને થડકાર;
નીચે નાચે રે નીલાં પાણીડાં,
હાં રે સદા ફીણાળાં શ્રીકાર
—કાંઠે રમે રે રૂડાં બાળુડાં.

વેળુ દાબીને કરે ઘોલકી રે
 રૂડાં તરાવે છે બહાણુ;
 પાઠ્યેથી વીણી વન પાંદડાં,
 હાં રે ગુંથે હોડલાં મુખાણુ
 —કાંઠે રમે રે રૂડાં બાળુડાં.

રમતાં તે બાળુડાંએ દીઠડાં રે,
 એવાં અચરજ બે ચાર,
 ક્યાં રે હાલ્યા આ મોટા કાફલા,
 હાં રે કોણે ડોળીઆં પતાળ
 —કાંઠે રમે રે રૂડાં બાળુડાં.

મરજીવા મોતીડાંના લોભીઆ રે
 ડોળે પાણીનાં પતાળ;
 વાણીડા લક્ષ્મી તણા લાલચુ,
 હાં રે હાલ્યાં ખેડવા વેપાર
 —કાંઠે રમે રે રૂડાં બાળુડાં.

બાળુડાં ન જાણે જળ ડોળતાં રે,
 નથી જાણતાં વેપાર;

કાંઠે બેસીને વીણે કોડીઓ,
હાં રે વીણે શંખલાં બે ચાર
—કાંઠે રમે રે રૂડાં બાળુડાં.

દરિયો ભેંકાર ભુરો ગાજતો રે,
હસે સાગરે જીવાળ;
હાલાં ગાતી રે જાણે માવડી,
હાં રે નાનાં બાળુડાંને કાન
—કાંઠે રમે રે રૂડાં બાળુડાં.

ઓર્ચીતા આલ ચડ્યા વાયરા રે,
ગડ્યાં કાળનાં નિશાન;
ડૂબ્યા મરજીવા મોતી વીણતા,
હાં રે ડુબ્યાં વાણીડાનાં બહાણુ
—કાંઠે કિલોળે રૂડાં બાળુડાં.

મોતી માયાના મોટા લોભીયા રે,
મહીં પડી ખુવે પ્રાણ;
નાનાં નિરલોભી ઉભાં કાંઠે
હાં રે કરે ગાન ગુલતાન
—કાંઠે રમે રે રૂડાં બાળુડાં.

જહેન હિન્દવાણી

[ઢાળ-લાવો લાવો રે બહાદુરખાં મીયાં હિન્દવાણી

આવો આવો રે બહાદુર ઓ જહેન હિન્દવાણી !

મેં તો આવતાં તુંને જાણી જહેન હિન્દવાણી !

તારે અંતરે ઉભસ

તારે મોઢે મીઠાશ

તારા શબ્દમાં સુવાસ

તને ઓળખી એ એંધાણે જહેન હિન્દવાણી !

—આવો૦

દખણ દેશની દીઠી રે જહેન હિન્દવાણી !

તારા કાળા ભમર કેશ

તારા ખડાડી પુરુષ-વેશ

તારો કુંગરિયાળો દેશ

ધુમ્યા ઘોડલે જ્યાં શિવરાજ ખડેન હિન્દવાણી !
 જેનાં ભગવે નેજે રાજ ખડેન હિન્દવાણી !
 લેવા હિન્દવાણીની સાર ખડેન હિન્દવાણી !
 જેની ખળકી રૂધિર-ધાર ખડેન હિન્દવાણી !

—આવો ૭

ગોડખંગાળેથી આવો ખડેન હિન્દવાણી !
 તારાં મૃગલી સમાં નેન
 તારે નયણે ભર્યાં ઘેન
 બાણે જમનાજનાં ખડેન

દીઠી તળાવડીને તીર ખડેન હિન્દવાણી !
 ન્હાતી નદીયું કેરે નીર ખડેન હિન્દવાણી !
 તારાં વાયરે જુલે ચીર ખડેન હિન્દવાણી !
 તું તો કાળકાની કુમારી ખડેન હિન્દવાણી !
 તારી કેડમાં ગાગર ખ્યારી ખડેન હિન્દવાણી !

—આવો ૮

આવો કાશિમરી કાલૂડી ખડેન હિન્દવાણી !

તારા નાવડીમાં નિવાસ
 તારા વાડીયુંમાં વિલાસ
 માથે અવનવું આકાશ

જાણે કુંજની કોયલડી જહેન હિન્દવાણી !
 ગોરી ગમડૂડી ગાવલડી જહેન હિન્દવાણી !
 તારાં રૂપ તણા અંખાર જહેન હિન્દવાણી !
 એનો કોઈ નહિ રખવાળ જહેન હિન્દવાણી !

—આવો૦

આવો આવો રે પંજળી જહેન હિન્દવાણી !

તારાં સિંહ સમાં સંતાન

જેને મરવામાં છે માન

બુલે કમરમાં કિરપાણુ

ધર્મવીરને ધવરાવતી જહેન હિન્દવાણી !

ગીત ગુરૂનાં ગવરાવતી જહેન હિન્દવાણી !

તારા ઘુંઘટ પટ ખોલ જહેન હિન્દવાણી !

ઘોર શૌર્ય શબદ ખોલ જહેન હિન્દવાણી !

—આવો૦

દ્રાવિડ દેશની આવો રે જહેન હિન્દવાણી !

તારા માથડા કેરી વેણુ

જાણે નાગણી માંડે ફેણુ

તારાં હીરલે જડ્યાં નેણુ

સુખે ખટમધુરાં વેણુ

તારે દેવ-દેરાં નવ માય જહેન હિન્દવાણી !
 તારી તોય લાળુ લૂંટાય જહેન હિન્દવાણી !
 તારે સાગરે ખાંધી પાજ જહેન હિન્દવાણી !
 રાજ્યાં રાવણ કેરાં રાજ જહેન હિન્દવાણી !
 સીતાવરની રાજ્યે લાજ જહેન હિન્દવાણી !

—આવો૦

આવો રણધેલી રજપૂત જહેન હિન્દવાણી !
 તારી ભોમ તપે રેતાળ
 સંગે નીરભર્યો મેવાડ
 ડુંગર દૈત સમા ભેંકાર
 માથે ગઢ કોઠાની હાર
 બોલે જુગજૂના ભણકાર

ધરમ ધેન ને સતી જહેન સાટ હિન્દવાણી !
 તારા સાયબા સૂતા મૃત્યુ-વાટ હિન્દવાણી !
 તારાં શિળ ચડયાં સળગન્ત કાષ્ટ હિન્દવાણી !
 એની જશ-જ્યોતુના ઝગમગાટ હિન્દવાણી !
 સુરજ બાણ સમોવડ પૃથવી-પાટ હિન્દવાણી !

—આવો૦

આવો સહુ મળી સંગાથ જહેન હિન્દવાણી !

આવો ઉતરો ગુજ્જર દેશ
જેની બેટડી લાંબે કેશ
દિલે સ્નેહ રંગીલે વેશ

ધુમે ગરબે માઝમ રાત જહેન હિન્દવાણી !
માથે ચુંદડી મોહન લાત જહેન હિન્દવાણી !
ગાતી સુખ દુઃખોની વાત જહેન હિન્દવાણી !
જેની ભેર પાંચાળી-બ્રાત જહેન હિન્દવાણી !

—આવો

તલવારનો વારસદાર

[ઢાળ-શેના લીધા મારા શ્યામ
અખોલડા આ શેના લીધા રે]

લેલ્ય જુલે છે તલવાર
વીરાળ કેરી લેલ્યે જુલે રે.
ભીંતે જુલે છે તલવાર
ખાપૂળ કેરી ભીંતે જુલે રે.

મારા ખાપૂને જહેન ! બે બે કુંવરિયા
બે વચ્ચે પાડ્યા છે ભાગ;
*હાં રે બેની ! બે વચ્ચે પાડ્યા છે ભાગ
વીરાળ કેરી લેલ્યે જુલે રે.

*બધી કડીઓમાં બીજી ત્રીજી વાર આ રીતે ગવાશે તો રાસડો ચગાવી શકાશે.

મોટા માગી છે મો'લ મહેલાતું વાડીયું,
 નાને માગી છે તલવાર
 હાં રે બેની ! નાને માગી છે તલવાર-વીરાજી૦

મોટો મહાલે છે મો'લ મેડીની સાયબી
 નાનો ખેલે છે શિકાર-વીરાજી૦

મોટો ચડિયો છે કાંઈ હાથી-અંખાડિયે
 નાનેરો ઘોડે અસવાર-વીરાજી૦

મોટો કાઠે છે રાજ કાવા કસૂંબલા
 નાનેરો ધૂમે ધમસાણુ-વીરાજી૦

મોટો પોઠે છે લાલ રંગીલે ઢાલીએ
 નાનો ડુંગરડાની ધાર-વીરાજી૦

મોટો મટાવે વેઠ વીંટી ને હારલા
 નાનો સબવે તલવાર-વીરાજી૦

મોટાને સોઈ હીર-ઝરિયાની આંગડી
 નાનાને ગેંડાની ઢાલ-વીરાજી૦

મોટો સંતાય સુણી શત્રુના રીડિયા
નાનેરો દે છે પડકાર-વીરાણ૦

મોટો ભાગ્યો છે સેન શત્રુનાં ભાળતાં
નાનેરો *ઝીંકે છે ધાવ-વીરાણ૦

મોટો જીવ્યો છે પાય શત્રુના પૂજતો
નાનેરો સૂતો સંત્રામ-વીરાણ૦

મોટેરે માડી ! તારી કૂંચું લગવી
નાને ઢિંગળ્યા અવતાર-વીરાણ૦

મોટાનાં મોત ચાર ડઘુડે જાણિયાં
નાનાની ખાંભી પૂજાય-વીરાણ૦

લેલ્યે જુલે છે તલવાર
વીરાણ કેરી લેલ્યે જુલે રે !

ભીંતે જુલે છે તલવાર
બાપૂજી કેરી ભીંતે જુલે રે !

જાણવા જેવા શબ્દો

અનહદઃ (હદ વિનાનું)

આકાશ

અસળઃ નહિ સળેલું, સારું
(અનાજ)

અંકાશીઃ (આકાશી)

અતિ ઉંચો.

આંગડીઃ અંગરખું

આંધીઃ (અંધી) વટોળિયો

ઓરણાંઃ અનાજની વા-
વણી કરવાનું હળ

કાંઠ્યઃ ઝાડી

કાંકણીઃ કંકણુ

કૂંખઃ ગર્ભઃ પેટ

ક્રાળાંબડોઃ ઝાડની નમેલી
ડાળીઓ, જેના
ઉપર બાળા.

‘ઓળ ક્રાળાંબડો’ રમે છે.

ખાંભીઃ પાળીઓ

ગજ્યાંઃ વગજ્યાંઃ બાત્યાં

ગભરઠીઃ ગરીબ, પોચી

ગા-ગોઝારોઃ ગાયને મા-
રનારો

ગુલેનારઃ એ નામનાં પુલો

ગેબઃ આકાશ

ગોકળીઃ ગોવાળ

ગોહરઃ ગાંધારઃ ગુફા

ગોખોઃ છેડા ઉપર ગાંઠ
વાળી લાકડી

ગોંદરોઃ ગામને પાદર ગાયોને
હિભા રહેવાની જગ્યા

ધમસાણુઃ લડાઇ

ધોળવુંઃ (પશુઓને) સીમ-
માં હાંકી જવાં

ધોલકાઃ રમત માટે બાંધેલાં ધર

અખૂતરો : પક્ષીઓને દાણા
 નાખવાનું ગામ વચ્ચેનું
 સ્થળ. ઓટો અથવા
 છત્રી પણ કહેવાય છે.
 ચાકળા } ધરતી ભીંત
 ચંદરવા } : પર હીર મોતી
 ના ભરેલા પડદા
 ચૂલ : ચોટલો
 જૂનીપાની : જૂની
 જીવાળ : ભરતી
 ટોડલો : બારણુની ઉપર
 બંને બાજુનાં બહાર
 રહેતા લોકડાં
 ટોયા : ખેતરમાંથી પંખા
 ઉડાડનાર
 ટોયલું : ટખૂડી, લોટી
 ડાધુ : શબની સાથે સ્મશાને
 જનારાઓ
 ડોલર ફીલુ : ડોલર ફુલ
 જેવા શ્વેત ફીલુ
 ડાયરા : ગામડાંનાં લોકોની
 મંડળી
 ઢેલડે : ઢેલ્ય

તાંસળી : કાંસાનો વાટકો
 થોભ : ટેકો
 દખણાદું : દક્ષિણ દિશાનું
 ધોરી : બળદ
 નેવલે : નેવાં ઉપર
 નખતર : નક્ષત્ર
 નાવલી : એ નામની નદી છે
 પતાળ : પાતાળ
 પ્રવાલ : પરવાળાં
 પનીઆરી : પાણી ભરતી ઓ
 પેટાળ : ખીલુ
 બડકંદાજ : બંદૂકવાળા
 ભતવારી : ખેતરે ભાત લખ
 જનારી ઓ
 ભેર : મદદ
 ભેંકાર : ભયંકર
 મરજીવા : દરિયામાંથી
 મોતી કાઢનારા
 મહોઆરી : ગોવાલજી
 માઝમ રાત : મધ્ય રાત્રિ
 મેઘલ : વાદળાંનું
 મોલાત્યું : મહેલો
 માટી : મરદ

રેળાય : ચોળાય	વેહમંડ : બ્રહ્માંડ
લાખેણી : કિંમતી	હાથેળી : હથેળી
લોહ : ભોજન	હોહોરા : ગાયત્રી ખૂમે
વીંચવું : મીંચવું : બીડવું	હાત્તા : હાલરડાં
વાંભડી : ગાયભેસને બોલા	સરવર : સરોવર
વવા ગોવાળોનો અવાજ	શિવરાજ : શિવાજ મહારાજ
વેકરો : વેકુરી	શ્રીકાર : સુંદર
વેળુ : વેકુરી	શબ્દ : શબ્દ

હાલરડાં કિલ્લોલ

૫૬

મૂલ્ય દરેકના

૦-૪-૦

ચોરટેજ ૦-૧-૦

રમકડાં જેવી ન્હાની અને
રૂપાળી જે ચોપડીઓ: ન્હાની
છતાં સો સો પાનાની સામ-
ગ્રીથી ભરેલી: પ્રેમપ્રેરક, શૌર્ય-
પ્રેરક અને કૌટુંબિક ઉમળકા
જગાવનારાં નવાં ને જૂનાં
ગીતો: નાનાં મોટાં સહુની
જીભ પર રમવા માંડે તેવી
પંક્તિઓ: અને રસ-નીતરતા
પ્રવેશકો.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર : રાણપુર

ખાસ બાલાઓ માટે

લખાયેલ નાટિકા

‘અલિદાન’

લેખક

શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી

કિંમત ૦-૧-૬

પોસ્ટેજ સાથે

લખો : મંત્રીઓ

ભાવનગર શ્રી કે. મંડળ

ભાવનગર

